

بازنگری تاریخچه ساخت درهای منبت زیرزمین کاخ موزه سبز

پژوهشگر: ماندانا کرمی ؛ کارشناس ارشد کاخ سبز

عکس: لیلی رئوف/آرشیو موزه

مقدمه:

کاخ سبز قدیمی ترین و زیباترین کاخ دوره پهلوی بر روی تپه ای موسوم به علیخان ، در مقابل عمارتی به همین نام در شمال سعد آباد قرار گرفته است . این دو بنا که در حدود صد متر از هم فاصله دارند تقارن بصری زیبایی را در این محدوده ایجاد کرده اند. در پایین دست تپه در سال ۱۳۰۱ خورشیدی ، نیم طبقه ای متعلق به علیخان از زمین داران و رجال سیاسی عهد قاجار وجود داشت که هنوز کامل نشده بود . در چنین شرایطی، پهلوی اول که در آن زمان وزیر جنگ بود ، این ملک را به قیمت هفت هزار تومان از علیخان والی یا به روایتی از پسرش سردار همایون والی خریداری کرد و کاخ سبز را که در آن زمان قصر سنگی نامیده می شد به صورت یک بنای همکف بر روی این نیم طبقه اولیه ساخت که آن قسمت به همان شکل اولیه یا با کمترین تغییر رها و به عنوان انباری یا زیر زمین کاخ از آن استفاده می شد . احداث کاخ تا سال ۱۳۰۷ ادامه یافت و تا سال ۱۳۲۰ یعنی زمان تبعید پهلوی اول به عنوان دفتر کار و اقامت گاه تابستانه وی مورد استفاده قرار گرفت . کاخ سبز از سال ۱۳۲۰ تا ابتدای دهه پنجاه عملاً به جز چند مورد مناسبت‌های خانوادگی خاندان پهلوی استفاده ای نداشت . در این زمان پهلوی دوم اقدام به مرمت و بازسازی کاخ در طبقه همکف کرد و در فاصله سالهای ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۲م ، انباری کاخ که در واقع همان نیم طبقه خریداری شده از علیخان بود را به سبک کاملاً اروپایی برای اقامت و پذیرایی میهمانان خارجی بازسازی کرد و به کاخ شهوند تغییر نام داد .

معرفی درهای منبت کاری شده کاخ سبز:

فضای بخشهای مختلف کاخ در طبقه همکف با درهای چوبی منبت کاری شده به هم مرتبط می شود. این درها در دوره پهلوی اول همزمان با احداث کاخ ، ساخته شده اند. سلیمان بهبودی در کتاب "بیست سال با رضا شاه" در صفحه ۳۶۶ می نویسد "...در آن موقع فقط دو نفر منبت کار در تهران بودند و بعداً عده ای از گلپایگان و رضائیه برای درهای قصر سنگی و کاخ مرمر به تهران آورده شدند و کارگاه بزرگی برای آنها تهیه شده بود و کارگران هم سعی می کردند به طرز بدیع و ظریفی منبت کاری کنند. دو نفر استاد منبت کار تهرانی به نامهای سید علی و استاد نوروز در ساختن مجسمه ها و گلهای روی درها هنر نمایی کردند و آقای مختاری که از گلپایگان آمده بود ، شبکه بندی روی آینه ها و اطراف اُز سیپها را به عهده گرفت که واقعا بی نظیر بود ...". با توجه به این مطلب و اسناد مرتبط دیگر، منبت کاری روی درهای کاخ سبز و شبکه بندی روی آینه ها و ارسی ها توسط این سه استاد کار نامبرده انجام شده است.

دو در چوبی منبت کاری شده در سمت چپ و راست زیر زمین کاخ وجود دارد. این دو در که هرکدام از دو لنگه کوچک تشکیل شده اند درست در محل تلاقی طبقه همکف و زیر زمین قرار گرفته اند. پشت و روی این دو در کاملاً با هم تفاوت دارد . از سمت طبقه همکف مانند درهای دوره پهلوی اول منبت کاری شده اند و از سمت زیر زمین به سبک اروپایی تزیین شده اند. در تصویرهای ۱ و ۲ به ترتیب درهای زیرزمین با نقش منبت کاری به سبک دوره پهلوی اول و تزیینات اروپایی به سبک دوره پهلوی دوم نشان داده شده اند.

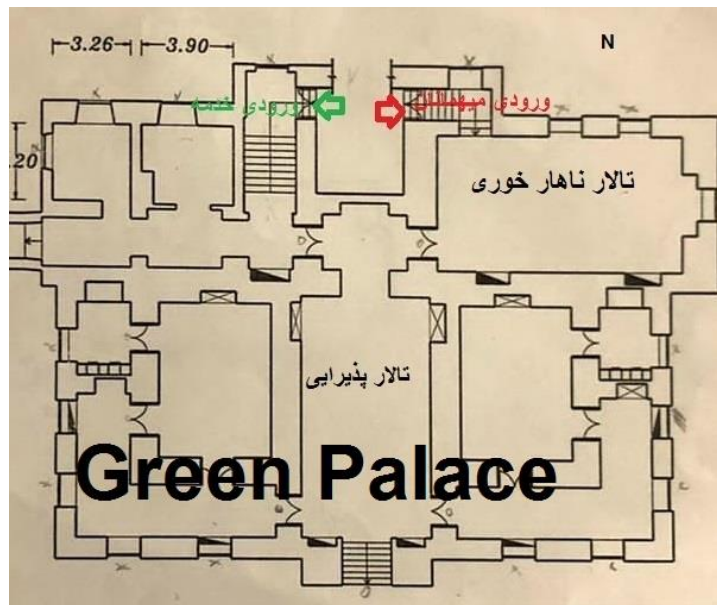
تصویر

تصویر 1

2

پس از بازسازی کاخ در دوره پهلوی دوم در سمت چپ برای تردد خدمه و در سمت راست برای تردد میهمانان به سمت زیر زمین در نظر گرفته شده باشند. (نامگذاری چپ و راست درها با توجه به جهت پلان تعیین شده است). بر روی پلان زیرزمین، محل قرار گرفتن این درها، با فلش قرمز (ورودی میهمانان، سمت راست پلان) و با فلش سبز (ورودی خدمه، سمت چپ پلان) نشان داده شده اند (تصویر 3).

تصویر 3

طرح یک پرسش در مورد تاریخچه ساخت درهای زیر زمین کاخ سبز:

آیا درهای ورودی زیر زمین کاخ سبز در دوره پهلوی اول ساخته شده اند یا در دوره بازسازی پهلوی دوم؟ اگر فرض را بر دوره اول بگذاریم، با توجه به اینکه در دوره پهلوی اول از زیر زمین فقط به عنوان انبار استفاده شده؛ احتمال دارد که درهای زیرزمین تنها از سویی که در معرض دید بوده، مثبت کاری شده و از سمت دیگر که به سمت انباری بوده،

بدون نقش رها شده اند؛ در نتیجه در دوره باز سازی، بر روی سمت بدون نقش، سبک اروپایی اعمال شده است. اما با تجزیه و تحلیل نقوش مثبت سایر درهای کاخ، این فرضیه تضعیف می شود.

با مطالعه بر روی سایر نقوش مثبت در های کاخ، به نقوش تاریخی مستندی ازدوره ماد(سربازان مادی)، دوره هخامنشی شامل تخت جمشید(نقوش نبرد انسان و شیر، انسان و جانوران افسانه ای کاخ صد ستون و ارابه رانان کاخ آپادانا و جلوس داریوش یا خشایارشا) و...، از پاسارگاد(نقش انسان بالدار) و از دوره ساسانی(نقش بهرام اول در حال دریافت فره ایزدی از اهورا مزدا در تنگ چوگان و سوارکاران ساسانی) و نقشی از نادر شاه سوار بر اسب دیده می شود. غیر از نقوش تاریخی، نقوش برگرفته از داستانهای شاهنامه نیز موضوع تعدادی از مثبت کاری های درهای کاخ سبز است؛ از جمله نقش جدال رستم و خاقان چین و مسابقه چوگان سیاوش و گرسیوز برادر افراسیاب و... در ضمن هر نقش بر روی پشت در و یا لنگه دیگر همان در تکرار شده است.

بنابراین با توجه به مطالب ذکر شده، استاد مثبت کار خیلی هدفمندانه این نقوش را انتخاب کرده است. اما نقوش روی درهای زیر زمین این ویژگی را ندارد. بر روی این درها، نقشی از یک سرباز با پوششی رومی وار در حال مبارزه با موجودی موسوم به شیر دال است که با هیچکدام از نقوش دوران تاریخی و داستانهای شاهنامه تطابق ندارد.

تصویر 4

طرح یک فرضیه به عنوان پاسخ احتمالی:

در های زیرزمین کاخ سبز به احتمال قوی، در دوره بازسازی پهلوی دوم به طور کلی عوض شده اند و درهای جدید از سمت طبقه همکف فقط به دلیل هماهنگی با سایر درهای مثبت کاری شده دوره پهلوی اول، مثبت کاری شده اند و از سوی زیر زمین برای هماهنگی با فضای بازسازی شده زیرزمین به سبک اروپایی طراحی شده اند.

منابع:

- شاهنامه فردوسی
- بررسی و مشاهده میدانی درهای زیرزمین کاخ سبز
- پارام، افشین، "کاخ سبز"، پایان نامه، دانشگاه آزاد، 1383
- مجموعه تاریخی فرهنگی سعد آباد، نشر سفیران، 1398
- بهبودی، سلیمان، خاطرات بیست سال با پهلوی اول، صهبا، 1372
- فیروزمندی، بهمن، سرفراز، علی اکبر، باستان شناسی و هنر دوران تاریخی، ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی، نشر مارلیک، 1391